

۱۶۴۵ پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

سرشناسه:	رضایی اصفهانی، محمدعلی، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور:	منطق تفسیر قرآن (۲): روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن [کتاب] / محمدعلی رضایی اصفهانی.
وضعیت ویراست:	ویراست ۲.
مشخصات نشر:	قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۸.
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
مشخصات ظاهری:	۵۰۴ ص.
فروست:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ.
شابک:	۹-۶۹۳-۴۲۹-۶۰۰-۹۷۸
یادداشت:	این کتاب قبلاً تحت عنوان «درسنامه روشها و گرایش‌های تفسیری قرآن (منطق تفسیر قرآن)» توسط انتشارات مرکز جهانی اسلامی در سال ۱۳۸۲ منتشر شده است.
یادداشت:	چاپ نهم: ۱۳۹۸ (فبا).
یادداشت:	کتابنامه.
عنوان دیگر:	درسنامه روشها و گرایش‌های تفسیری قرآن (منطق تفسیر قرآن).
موضوع:	تفسیر -- فن
موضوع:	Koran -- Criticism, Interpretation, etc -- Technique
موضوع:	تفسیر -- فن -- راهنمای آموزشی (عالی).
موضوع:	Koran -- Criticism, Interpretation, etc -- Technique -- Study and teaching (Higher)
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	BP۹۱/۵/۶د۴ ۱۳۹۸
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۱۷۱
شماره کتابشناسی ملی:	۵۸۸۶۵۶۰
	BA۰۰۳۴.j۲

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است

منطق تفسیر قرآن (۲) روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن

مؤلف: محمدعلی رضایی اصفهانی

چاپ نهم (ویراست جدید): ۱۳۹۸ش / ۱۴۴۱ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: مشعر ● قیمت: ۷۳۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۲۰۰۰

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸:

تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / ۳۷۸۳۹۳۰۵ - ۲۵

◀ ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ - ۲۵

pub_almustafa

http://buy-pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با تشکر از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

- مدیر انتشارات: سید اباذر هاشمی هریکنندی
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- ناظر فنی: علی عبادی فرد
- صفحه‌آرا: سید محمد رضا جعفری

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

- هرگونه نسخه برداری اعم از کپی برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان‌های دیگر و ساخت فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

منطق تفسیر قرآن (۲)

روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن

محمدعلی رضایی اصفهانی

پژوهشگاه

بین‌المللی المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد. «جامعة المصطفیٰ علیه السلام العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمّدی علیه السلام «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ علیه السلام» را تأسیس کرده است. در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس‌گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ علیه السلام

فهرست

۱. کلیات	۲۷
درآمد	۲۷
واژگان	۲۸
تاریخچه روش‌ها و گرایش‌های تفسیری	۳۰
۱. پیدایش و رشد	۳۰
۲. نگارش در زمینه روش‌ها و گرایش‌ها	۳۱
عوامل و انگیزه‌های پیدایش روش‌ها و گرایش‌های تفسیری	۳۲
۱. طبیعت قرآن (اقتضای کتاب بودن قرآن)	۳۳
۲. دستور قرآن	۳۳
۳. باورهای اعتقادی مفسران (پیدایش مذاهب و مکاتب)	۳۳
۴. تکیه بر رأی و عقاید شخصی	۳۴
۵. نفوذ افکار و علوم غیر مسلمانان به حوزه اسلامی	۳۴
۶. اختلاف منابع و ابزارهای تفسیر	۳۵
۷. جهت‌گیری‌های عصری مفسران	۳۵
۸. تخصص مفسران در علوم خاص و تمایل به آنها	۳۶
۹. اسلوب نگارش مفسران	۳۶
تقسیمات روش‌ها و گرایش‌های تفسیری	۳۷
۱. تقسیم روش‌های تفسیری (مناهج تفسیری)	۳۷
الف) روش‌های تفسیری ناقص	۳۷
ب) روش تفسیر کامل قرآن	۳۷

۲. تقسیم‌گرایش‌های تفسیر قرآن	۳۹
الف) مذاهب تفسیری	۳۹
ب) مکاتب تفسیری (گرایش کلامی)	۳۹
ج) سبک‌های تفسیری (الوان تفسیر)	۳۹
د) جهت‌گیری‌های عصری در تفسیر (اتجاهات تفسیری)	۴۰
۳. دیدگاه‌های صاحب‌نظران در مورد تقسیم روش‌ها و گرایش‌های تفسیری	۴۴
الف) تقسیم‌گلدزیهر	۴۴
ب) تقسیم دکتر ذهبی	۴۵
ج) تقسیم آیت‌الله معرفت	۴۶
د) تقسیم استاد عمید زنجانی	۴۷
ه) تقسیم محمدحسین علی‌الصغیر	۴۸
و) تقسیم خالد بن عثمان السبت	۴۹
ز) تقسیم شیخ خالد عبدالرحمن العک	۴۹
۲. روش تفسیر قرآن به قرآن	۵۵
درآمد	۵۵
واژگان	۵۶
۱. تفسیر	۵۶
۲. روش	۵۶
تاریخچه تفسیر قرآن به قرآن	۵۷
دلایل	۵۹
۱. دلایل موافقان تفسیر قرآن به قرآن	۵۹
الف) آیات قرآن	۶۰
ب) سنت	۶۳
ج) روش عقلاء (بناء عقلاء)	۶۴
۲. دلایل مخالفان با تفسیر قرآن به قرآن	۶۵

الف) احادیث ضرب القرآن	۶۵
ب) عدم حجیت ظواهر قرآن در نظر اخباری‌ها	۶۸
دیدگاه‌ها درباره تفسیر قرآن به قرآن	۷۱
۱. دیدگاه علامه طباطبائی	۷۱
۲. دیدگاه آیت الله معرفت	۷۲
۳. استاد عمید زنجانی	۷۳
۴. ابن تیمیه (۶۶۱- ۷۲۸ق)	۷۳
۵. شیخ خالد عبدالرحمن العک	۷۴
جایگاه سنت در تفسیر قرآن به قرآن	۷۵
گونه‌های تفسیر قرآن به قرآن	۸۰
شیوه‌های فرعی روش تفسیر قرآن به قرآن	۸۰
الف) ارجاع متشابهات به محکّمات	۸۰
ب) جمع آیات مطلق و مقید	۸۱
ج) جمع آیات عام و خاص	۸۱
د) توضیح آیات مجمل به وسیله آیات مبین	۸۲
ه) تعیین مصداق آیه به وسیله آیات دیگر	۸۴
و) استفاده از سیاق آیات	۸۴
ز) توجه به آیات مشابه (در لفظ یا محتوا)	۸۶
ح) توجه به آیات مخالف و رفع اختلافات ظاهری آنها	۸۷
ط) تعیین معانی اصطلاحات قرآنی با کمک آیات دیگر	۸۸
ی) ترجیح یک احتمال در معنای آیه‌ای با کمک آیات دیگر	۸۹
ک) جمع آیات ناسخ و منسوخ	۸۹
معرفی تفاسیر قرآن به قرآن	۹۱
۳. روش تفسیر روایی قرآن	۹۹
درآمد	۹۹

واژگان	۱۰۰
تاریخچه	۱۰۱
۱. دوران پیامبر ﷺ	۱۰۱
۲. دوران اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>	۱۰۳
۳. دوران صحابه و تابعان	۱۰۵
۴. دوران جمع‌آوری و تألیف روایات تفسیری	۱۰۵
دیدگاه‌ها در مورد جایگاه روایات در تفسیر	۱۰۷
۱. استقلال قرآن و بی‌نیازی از احادیث در تفسیر (قرآنیون)	۱۰۷
۲. عدم جواز تفسیر قرآن جز با روایات (اخباریون)	۱۱۰
۳. روایات، وسیله و قرینه‌ای برای تفسیر آیات قرآن	۱۱۳
حجیت «سنت» در تفسیر	۱۱۴
۱. حجیت سنت پیامبر ﷺ در تفسیر قرآن	۱۱۴
۲. حجیت سنت اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> در تفسیر	۱۱۵
۳. سخنان صحابیان و تابعان	۱۱۷
کاربردهای روایات تفسیری	۱۱۸
۱. تفسیر و توضیح آیه	۱۱۹
۲. تطبیق آیه بر مصداق خاص	۱۱۹
۳. بیان جزئیات آیات الاحکام	۱۲۰
الف) تخصیص آیه عام به وسیله روایت	۱۲۱
ب) تقیید آیه مطلق به وسیله روایت	۱۲۱
۴. بیان آیات ناسخ و منسوخ در احادیث	۱۲۲
۵. بیان شأن نزول آیات در احادیث	۱۲۳
۶. بیان بطن و تأویل آیات در احادیث	۱۲۳
۷. آموزش روش صحیح تفسیر قرآن	۱۲۵
۸. بیان چگونگی روش تفسیر قرآن به قرآن	۱۲۵
۹. نقل تفاسیر روانی پیامبر ﷺ	۱۲۵

۱۰. بیان معارف قرآن	۱۲۶
۱۱. استشهداد و استناد به آیات قرآن در احادیث فقهی و غیر آن.	۱۲۶
۱۲. بیان ثواب قرائت سوره‌ها و آیات	۱۲۶
اقسام روایات و نقش آنها در تفسیر (راه‌های دستیابی به سنت)	۱۲۶
۱. اخبار متواتر	۱۲۶
۲. اخبار آحاد	۱۲۷
جایگاه خبر واحد در تفسیر قرآن	۱۳۱
۱. دیدگاه موافقان حجیت خبر واحد در تفسیر قرآن	۱۳۱
۲. دیدگاه مخالفان حجیت خبر واحد در تفسیر	۱۳۳
۳. دیدگاه تفصیل در حجیت خبر واحد در تفسیر	۱۳۴
خطر احادیث جعلی و اسرائیلیات	۱۳۹
۱. مهم‌ترین اسباب جعل احادیث	۱۴۰
۲. مهم‌ترین شخصیت‌های که به جعل حدیث پرداخته‌اند	۱۴۰
۳. مهم‌ترین شخصیت‌هایی که اسرائیلیات را نقل می‌کرده‌اند	۱۴۱
۴. راه‌یابی احادیث جعلی و اسرائیلی در کتاب‌های اهل سنت و شیعه	۱۴۱
۵. معیارهای ارزیابی تشخیص احادیث جعلی و اسرائیلیات	۱۴۲
معرفی تفاسیر روایی	۱۴۲
۱. مهم‌ترین و مشهورترین تفاسیر روایی شیعه عبارتند از	۱۴۲
۲. مهم‌ترین و مشهورترین تفاسیر روایی اهل سنت	۱۴۴
۴. روش تفسیر عقلی و اجتهادی	۱۵۳
درآمد	۱۵۳
واژگان	۱۵۴
تاریخچه	۱۵۶
دیدگاه‌ها درباره معنای تفسیر عقلی	۱۵۸
۱. استفاده ابزاری از قرائن عقلی در تفسیر	۱۵۸

۲. تفسیر عقلی، همان تفسیر اجتهادی است	۱۵۹
۳. تفسیر عقلی نوعی از تفسیر به رأی است	۱۶۲
۴. تفسیر عقلی، حد وسط تفسیر به رأی و تفسیر نقلی است	۱۶۳
۵. تفسیر عقلی همان تفسیر قرآن با علم برهانی	۱۶۵
دلایل	۱۶۸
۱. دلایل موافقان تفسیر عقلی و اجتهادی	۱۶۸
۲. دلایل مخالفان تفسیر عقلی و اجتهادی	۱۷۱
گونه‌های تفسیر عقلی	۱۷۵
۱. تفسیر اجتهادی	۱۷۵
۲. تفسیر با استفاده از عقل برهانی	۱۷۶
بررسی تعارض عقل و نقل	۱۸۰
معیارهای تفسیر عقلی و اجتهادی	۱۸۳
معرفی تفاسیر عقلی و اجتهادی	۱۸۵
۵. روش تفسیر علمی قرآن	۱۹۳
درآمد	۱۹۳
واژگان	۱۹۴
نگاهی گذرا به علم	۱۹۵
تعریف روش تفسیر علمی	۱۹۹
پیشینه تاریخی تفسیر علمی و علل رشد آن	۲۰۳
دیدگاه‌ها درباره تفسیر علمی قرآن	۲۰۷
۱. دیدگاه موافق تفسیر علمی	۲۰۷
۲. دیدگاه مخالف تفسیر علمی	۲۱۳
۳. دیدگاه تفصیل در تفسیر علمی	۲۱۶
دلایل موافقان و مخالفان تفسیر علمی	۲۲۲
۱. دلایل موافقان تفسیر علمی	۲۲۲

۲. دلایل مخالفان تفسیر علمی قرآن	۲۲۹
۳. دلایل دیدگاه‌های تفصیل در تفسیر علمی	۲۳۹
الف) تفصیل بین تطبیق (تحمیل) و غیر آن در تفسیر علمی	۲۳۹
ب) تفصیل بین علوم قطعی و غیر قطعی در تفسیر علمی	۲۳۹
ج) تفصیل بین نسبت دادن قطعی و احتمالی در تفسیر علمی	۲۴۱
د) تفصیل بین استفاده از علوم، در فهم قرآن و تحمیل کردن نظریات علمی بر آن	۲۴۲
ه) تفصیل بین تفسیر علمی افراطی و غیر افراطی	۲۴۲
اقسام و گونه‌های تفسیر علمی از جهت شکل و شیوه تفسیر	۲۴۳
۱. استخراج همه علوم از قرآن کریم	۲۴۳
۲. تطبیق و تحمیل نظریات علمی بر قرآن کریم	۲۴۴
۳. استخدام علوم، برای فهم و تبیین بهتر قرآن	۲۴۵
معیارهای تفسیر علمی معتبر	۲۴۷
۱. معیارهای عام در روش تفسیر قرآن	۲۴۷
۲. معیارهای خاص روش تفسیر علمی قرآن	۲۴۸
۶. روش تفسیر اشاری	۲۵۷
درآمد	۲۵۷
واژگان	۲۵۸
۱. روش	۲۵۸
۲. تفسیر	۲۵۸
۳. اشاری	۲۵۸
تاریخچه	۲۵۹
دیدگاه‌ها	۲۶۰
۱. دیدگاه موافقان	۲۶۱
الف) دیدگاه امام خمینی <small>علیه السلام</small>	۲۶۱
ب) دیدگاه استاد حسن عباس زکی	۲۶۲
ج) دیدگاه تفتازانی	۲۶۳

۲. دیدگاه مخالفان تفسیر اشاری	۲۶۳
دیدگاه استاد عمید زنجانی	۲۶۳
الف) تفسیر رمزی	۲۶۳
ب) تفسیر اشاری	۲۶۴
ج) تفسیر شهودی	۲۶۵
۳. دیدگاه قاتلان به تفصیل در تفسیر اشاری	۲۶۶
الف) دیدگاه علامه طباطبائی	۲۶۶
ب) دیدگاه آیت‌الله معرفت	۲۶۷
ج) دیدگاه دکتر ذهبی	۲۶۹
د) دیدگاه شیخ خالد عبدالرحمن العک	۲۷۰
اقسام تفسیر اشاری و نمونه‌های آنها	۲۷۱
۱. روش تفسیر اشاری باطنی غیر صحیح	۲۷۲
۲. روش تفسیر باطنی صحیح	۲۷۶
مراحل به دست آوردن بطن و تأویل آیات	۲۸۱
معیارهای تفسیر اشاری صحیح	۲۸۱
مروری بر دلایل موافقان و مخالفان تفسیر اشاری	۲۸۳
۱. دلایل مخالفان	۲۸۴
۲. دلایل موافقان	۲۸۵
معرفی برخی از تفاسیر اشاری	۲۸۷
۷. روش تفسیر به رأی	۲۹۵
درآمد	۲۹۵
واژگان	۲۹۶
پیشینه تاریخی تفسیر به رأی	۲۹۷
دلایل	۲۹۸
۱. دلایل مخالفان تفسیر به رأی	۲۹۹
الف) آیات قرآن	۲۹۹

ب) روایات ممنوعیت تفسیر به رأی	۳۰۱
ج) احادیث	۳۰۴
اول: از جهت سند	۳۰۴
دوم: از جهت متن	۳۰۴
۲. دلایل موافقان تفسیر به رأی	۳۰۷
دیدگاه‌ها درباره تفسیر به رأی	۳۱۱
نمونه‌های تفسیر به رأی	۳۲۵
معیارها و ضوابط تفسیر به رأی	۳۲۹
مرز تفسیر به رأی با اجتهاد در تفسیر و تفسیر عقلی	۳۳۲
تفاوت تفسیر به رأی با تفسیر عقلی	۳۳۳
آثار منفی تفسیر به رأی	۳۳۳
۸. روش تفسیر جامع اجتهادی	۳۴۱
درآمد	۳۴۱
روش تفسیر کامل و جامع چیست	۳۴۱
۱. از منظر روش‌ها	۳۴۲
۲. از منظر گرایش‌ها	۳۴۲
۳. تفسیر جامع سوره قدر	۳۴۳
۹. گرایش‌های تفسیری	۳۴۷
درآمد	۳۴۷
واژگان	۳۴۸
تاریخچه و عوامل پیدایش و اقسام گرایش‌ها	۳۴۸
بخش اول: گرایش فقهی	۳۴۹
الف) تاریخچه	۳۴۹
ب) ویژگی‌ها	۳۵۰
ج) رویکردها	۳۵۱

(د) گونه‌ها و منابع فهم	۳۵۱
۱. گرایش فقهی شیعه	۳۵۱
۲. گرایش فقهی شافعی	۳۵۲
۳. گرایش فقهی مالکی	۳۵۲
۴. گرایش فقهی حنفی	۳۵۳
۵. گرایش فقهی حنبلی	۳۵۳
(ه) نمونه‌ها و موضوعات	۳۵۴
بخش دوم: گرایش کلامی	۳۵۵
الف) تاریخچه	۳۵۵
ب) ویژگی‌ها	۳۵۵
ج) رویکردها	۳۵۶
د) گونه‌ها	۳۵۶
۱. گرایش کلامی معتزله در تفسیر	۳۵۶
۲. گرایش کلامی اشعری در تفسیر	۳۵۸
۳. گرایش کلامی ماتریدی	۳۶۰
۴. گرایش کلامی شیعه در تفسیر	۳۶۲
الف) گرایش کلامی فرقه اسماعیلیه	۳۶۵
ب) گرایش کلامی فرقه زیدیه	۳۶۸
بخش سوم: گرایش فلسفی	۳۶۹
الف) تاریخچه	۳۶۹
ب) ویژگی‌ها	۳۷۱
ج) رویکردها	۳۷۱
د) گونه‌ها و مهم‌ترین منابع	۳۷۲
ه) نمونه‌ها	۳۷۳
بخش چهارم: گرایش اجتماعی	۳۷۵
الف) تاریخچه	۳۷۵

ب) گونه‌ها و رویکردها	۳۷۶
ج) ویژگی‌ها	۳۷۸
د) نمونه‌ها	۳۸۲
بخش پنجم: گرایش ادبی و لغوی	۳۸۳
الف) تاریخچه	۳۸۳
ب) ویژگی‌ها	۳۸۴
ج) گونه‌ها و منابع مهم	۳۸۵
د) نمونه‌ها و موضوعات	۳۸۸
بخش ششم: گرایش عرفانی	۳۹۳
۱. تعریف	۳۹۳
۲. تاریخچه	۳۹۳
۳. ویژگی‌ها	۳۹۴
۴. مهم‌ترین آثار گرایش تفسیر عرفانی	۳۹۴
۵. مهمترین موضوعات و مسائل	۳۹۵
۶. نمونه‌ها	۳۹۶
بخش هفتم: رویکردهای میان‌رشته‌ای قرآن و علوم جدید	۳۹۶
الف) تاریخچه	۳۹۷
ب) ویژگی‌ها	۳۹۷
ج) رویکردهای تفسیری	۳۹۸
د) اقسام رویکردهای قرآن و علوم انسانی	۳۹۹
۱. گرایش تفسیر تربیتی قرآن	۳۹۹
۲. گرایش تفسیر اقتصادی قرآن	۴۰۴
۳. گرایش تفسیر حقوقی قرآن	۴۰۸
۴. گرایش تفسیر سیاسی قرآن	۴۱۰
۵. گرایش تفسیر جامعه‌شناختی قرآن	۴۱۲
۶. گرایش تفسیر مدیریتی قرآن	۴۱۵

۷. گرایش تفسیر روان‌شناختی قرآن	۴۱۷
۸. گرایش تفسیر تاریخی قرآن	۴۲۴
۹. گرایش تفسیر اخلاقی قرآن	۴۲۷
هـ) اقسام رویکردهای قرآن و علوم طبیعی	۴۲۸
۱. تفسیر نجومی قرآن	۴۲۸
۲. تفسیر طبیی قرآن	۴۳۴
۳. تفسیر زمین‌شناختی قرآن	۴۴۰
۴. تفسیر زیست‌شناختی قرآن	۴۴۱
چهارم: منابع قرآن و زیست‌شناسی	۴۴۳
بخش هشتم: مطالعات قرآن و فنون	۴۴۴
الف) تفسیر هنری	۴۴۵
ب) تفسیر عددی (اعجاز عددی و نظم ریاضی قرآن)	۴۴۷
ج) قرآن و رسانه	۴۵۴
بخش نهم: مطالعات قرآنی مستشرقان	۴۵۵
الف) رویکردها و ویژگی‌های مطالعات قرآنی مستشرقان	۴۵۷
۱. رویکرد انتقادی	۴۵۷
۲. رویکرد علمی	۴۵۸
۳. رویکرد حق‌گرایانه (مستشرقان مسلمان شده)	۴۶۰
بخش دهم: اسلوب‌های تفسیری	۴۶۱
الف) تفسیر ترتیبی	۴۶۱
ب) تفسیر موضوعی (سنتی و جدید)	۴۶۲
ج) اسلوب‌های جدید	۴۶۲
۱. تفسیر تنزیلی	۴۶۲
۲. تفسیر ساختاری	۴۶۵
۳. تفسیر تدبری	۴۶۸

ملحقات	۴۷۷
۱. تفسیر قرآن و هرمنوتیک	۴۷۹
۲. تفسیر موضوعی	۴۸۱
۳. کتاب‌شناسی روش‌ها و گرایش‌های تفسیری	۴۸۳
کتابنامه	۴۹۷

تقریظ احیاگر علوم قرآنی آیت الله معرفت (رضوان الله علیه)

بسمه تعالی

تبیین روش‌ها و گرایش‌های تفسیری یکی از اصولی‌ترین مسائل و مباحث قرآنی است که با شناخت انگیزه‌ها و هدف‌های مفسران مستقیماً در ارتباط است و تا برای مراجعه کننده هر تفسیر روشن نباشد نمی‌توان به خوبی از آن تفسیر بهره به خصوص برد، لذا عمل ارزنده‌ای که جناب فاضل محترم آقای دکتر رضایی در این باب انجام داده این عملی است کاملاً قابل توجه و جای تقدیر.

البته با در نظر گرفتن توان علمی و سابقه تخصصی تفسیری ایشان، ارزش کار به وجه احسن روشن می‌گردد که درخور تحسین و تقدیر است. خداوند بر توفیقات ایشان هر چه بیشتر بیفزاید. جزاه الله خیرا.

قم - محمدهادی معرفت

۱/ج/۴۲۳

۲۱/تیر/۱۳۸۱

پیش‌گفتار

﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ﴾

سپاس فراوان به درگاه خداوند که به ما توفیق گام نهادن در مسیر خود و آستان قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام را عنایت فرمود.

قرآن کریم کتابی چند چهره و دارای معانی و لایه لایه است که هر کس بر اساس منابع، دانش و توان خود از این سفره الهی خوشه‌چینی می‌کند؛ از این رو، مفسران قرآن، در طول هزار و چهارصد سال از جنبه‌های گوناگون، در این کتاب الهی تفکر و تأمل کرده‌اند و روش‌ها و گرایش‌های متنوعی را دنبال کرده و نتایج آنها را در قالب کتاب‌های تفسیر نشر داده‌اند. فهم این تفاسیر و بهره‌گیری از آنها در گروه‌شناخت منطق تفسیر و روش آنهاست و نیز آفرینش تفاسیر روشمند، روزآمد و کامل‌تر در سایه این شناخت، میسر است.

نوشتار حاضر بر آن است که روش‌های کاربردی در تفسیر قرآن و گرایش‌های مفسران را دسته‌بندی و تحلیل کند تا منطق تفسیر قرآن را روشن سازد. کتاب حاضر به نحوی تدوین شده که برای تدریس، مناسب و زودیاب باشد و قرآن‌پژوهان را روشمند سازد و به تفکر و تأمل و تحقیق وا دارد.

اهداف این نوشتار

۱. تبیین منطق تفسیر از طریق تحلیل روش‌ها و گرایش‌های تفسیری که تاکنون در

حوزه تفسیر قرآن به کار رفته است؛

تذکره: منطق تفسیر عبارت است از روش‌ها، معیارها و سنجه‌های تفسیر که مراعات آنها، از خطای مفسران جلوگیری می‌کند.

۲. بررسی صحت و کارآمدی این روش‌ها و گرایش‌ها در قالب درسی و آموزشی؛

۳. سامان‌دهی روش‌ها و گرایش‌ها در قالب درسی و آموزشی.

ویژگی‌های متن کتاب

۱. بررسی تعریف واژه‌ها، روش‌ها، گرایش‌ها، مناهج، مکاتب، مذاهب تفسیری و... در یک درس مستقل، به طوری که خواننده را با دیدگاه‌های مختلف در این زمینه آشنا می‌سازد؛ سپس این اصطلاحات را با تعریفی دقیق و مرزهای مشخص ارائه می‌کند.

لازم به یادآوری است که روش‌ها و گرایش‌های تفسیری در حوزه علوم قرآن و تفسیر، نو و جوان است؛ ازاین‌رو، زوایا و تعاریف آن روشن و منقح نبوده است. درس اول این کتاب، تلاشی برای سامان‌دهی به این اصطلاحات و جلوگیری از خلط است.

۲. جداسازی مباحث روش‌های تفسیری که بر اساس منابع تفسیر شکل گرفته، از گرایش‌های مفسران قرآن که تحت تأثیر تخصص و سلیقه، عقاید آنها شکل گرفته است.

۳. ارائه مطالب به صورت درس‌های آموزشی و سامان‌مند که زودیاب بوده و معلم را برای تدریس و امتحان، و دانش‌پژوه را برای فهم و استفاده یاری می‌سازد.

۴. هر درس به طور معمول، شامل یازده عنوان است:

اهداف، درآمد، واژگان، تاریخچه، دیدگاه‌ها، دلایل، نمونه‌های کاربردی، خلاصه درس، پرسش‌ها، پژوهش‌های جدید و منابع برای مطالعه بیشتر. این سبک تدوین کتاب درسی بر اساس آخرین دستاوردهای روان‌شناسی تربیتی و تکنولوژی آموزشی صورت گرفته است که بر اساس دیدگاه برخی اساتید ارزیاب، کم‌نظیر است.

۵. این کتاب بارها آزمایش شده؛ یعنی چندین دوره در رشته تخصصی تفسیر

حوزه علمیه قم، مرکز جهانی علوم اسلامی و برخی مراکز دانشگاهی تدریس شده و بازخوردهای آن گرفته شده است بنابراین، متنی تجربه شده است.

۶. این کتاب برای تدریس در سطح کارشناسی ارشد تنظیم شده و پیش نیاز آن، درس مبانی و قواعد تفسیری است که باید دانش‌پژوهان قبل‌آن درس را گذرانده باشند. ما در منطق تفسیر (۱)، مبانی و قواعد تفسیری را بیان کرده‌ایم.

یادآوری چند نکته

اساتید محترم می‌توانند با رعایت نکات زیر، توفیق افزون‌تری در تدریس این کتاب داشته باشند:

۱. با توجه به اهداف آموزشی که در اول فصل‌ها آمده، مطالب عمده درس توسط استاد در کلاس مطرح می‌شود و مطالعه جزئیات به دانش‌پژوهان واگذار می‌شود.
۲. در هر درس پژوهش‌های جدید ارائه شده که تحقیق در پیرامون آنها به عهده دانش‌پژوهان واگذار می‌شود. در جلسه بعد، یک سوم زمان کلاس به ارائه کنفرانس آنان در زمینه‌های فوق، اختصاص می‌یابد.
۳. در ضمن هر فصل، مثال‌های زیادی بیان شده است که می‌تواند مبنای تمرین هر روش تفسیری در کلاس باشد.
۴. استاد محترم در هر جلسه درس، کتاب‌های تفسیری مربوط به آن روش یا گرایش را در کلاس می‌آورد و دانش‌پژوهان را با آنها آشنا می‌سازد. به‌ویژه در مبحث گرایش‌ها - و با استفاده از منابع آخر هر درس، دانش‌پژوهان را با منابع مطالعاتی بیشتری آشنا می‌سازد.
۵. از آنجا که مبحث گرایش‌های تفسیری قابل‌گسترش است، استاد محترم می‌تواند با استفاده از درس اول، گرایش‌های دیگر - به‌ویژه زیر مجموعه‌ای گرایش کلامی - را برای دانش‌پژوهان بیان کنند یا توسط دانش‌پژوهان تحقیق شده و در کلاس ارائه شود.

۶. روش تفسیر به رأی، در حقیقت روش تفسیر معتبر و صحیح قرآن نیست؛ اما به دلایلی که در همان مبحث بیان شد، ما این روش را در پایان روش‌های تفسیری آوردیم. همان‌طور که در کتاب‌های دیگر آورده‌اند؛ اما بهتر است که اساتید محترم این روش را پس از مبحث کلیات و قبل از روش‌های دیگر، آموزش دهند؛ چرا که در بین روش‌های دیگر، مکرر به اصطلاح «تفسیر به رأی» و مصداق‌های آن بر می‌خوریم که لازم است دانش‌پژوه قبلاً از آنها اطلاع داشته باشد.

۷. بخش ملحقات کتاب، جهت مطالعه در نظر گرفته شده است و اگر زمان و ظرفیت مخاطبان مناسب بود، در کلاس طرح گردد.

۸. بهتر است نمره این درس به سه بخش تقسیم شود: یک چهارم برای کنفرانس، یک چهارم برای تحقیق و دو چهارم برای امتحان کتبی.

۹. امتحان این درس می‌تواند به دو صورت انجام گیرد:

الف) از میان پرسش‌های آخر هر درس یک پرسش انتخاب شود؛

ب) یکی از سوره‌های کوچک قرآن، از یک تفسیر - مانند تفسیر نمونه - فتوکپی شود و همراه برگه امتحانی در اختیار دانش‌پژوهان گذارده شود تا روش‌ها و گرایش‌های تفسیری به کار برده شده در آن تفسیر را مشخص سازند.

۱۰. استاد محترم با بیان اصل مطلب و دیدگاه‌های متفاوت در مورد هر روش، دانش‌پژوهان را به تأمل و تفکر وامی‌دارد و از آنها می‌خواهد که آن دیدگاه را نقد کنند و سپس با اضافه کردن مطالبی نتیجه‌گیری می‌کند. به عبارت دیگر، این کتاب فقط محفوظات دانش‌پژوهان را اضافه نمی‌کند؛ بلکه تفکر انتقادی و منطق تفسیر را به آنان می‌آموزد و ضمن آموزش، قدرت تشخیص روش‌های صحیح و غلط آنها را در تفسیر، روشمند می‌سازد.

۱۱. در سال ۱۳۸۳ به لطف الهی ترجمه عربی این کتاب، تحت عنوان دروس فی